

Tatjana Paić-Vukić

Sarajevski kadija, privatno i javno

Zidovi između kultura učenih bili su gotovo nepremostivi, jer takozvane visoke kulture muslimana i nemuslimana u osmanskoj Bosni nisu se služile istim jezicima ni istim pismima

Započela bih ovo predstavljanje s nekoliko riječi o glavnom junaku svoje knjige. Smatram to potrebnim zato što su me znanci i kolege često pitali čime se taj Muhibbi isticao i čime je zavrijedio da mu se posvete godine istraživanja. Poneko bi osjetio i nelagodu zbog toga što kao znalac povijesti Bosne nikada nije čuo za njega.

Mustafa Muhibbi je osoba koju izvori za političku povijest Bosne gotovo i ne spominju. Živio je u Sarajevu krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća, a po nekoliko mjeseci ili godina boravio je u raznim gradovima europskog dijela Osmanskoga Carstva rađeci naizmjenice kao kadija i sudski pisar. Nije se isticao u pokretu za bosansku autonomiju niti u drugim burnim zbivanjima koja su pratila pokušaje osmanske središnje vlasti da u Bosni provede upravne, vojne i sudbene reforme. Ipak, ne može ga se svrstati ni u skupinu društvenih marginalaca jer položaj kadije, suca šerijatskoga suda, nosio je nemalu moć i utjecaj.

Prema mjerilima svoje sredine i svojega doba Muhibbi je bio vrlo obrazovan. Nekoliko sačuvanih zapisa suvremenika pokazuju ga kao pobožnog i učenog čovjeka posvećenog islamskom misticizmu, sufizmu. Vladao je osmanskim turskim, arapskim, a donekle i perzijskim jezikom, trima glavnim jezicima arapsko-islamske kulture. Uz pravnu znanost bavio se astronomijom i astrologijom, pisao pjesme, prikupljao liječničke savjete. Cijelog života nabavljao je rukopise koji su danas, voljom njegovih potomaka, pohranjeni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. I sâm je ponešto zapisivao na stranicama tih rukopisa,

Tekst pročitao na predstavljanju knjige *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*, 23. travnja 2007. u Knjižnici Bogdan Ogrizović u Zagrebu

a imao je i nekoliko osobnih bilježnica – svaštara u koje je unosio pabirke iz pročitana, fetve, molitve, nekrologe, ljetopisne zapise, svoje i tuđe pjesme i mnoge druge sadržaje.

Upravo ti sporadični i fragmentarni zapisi za mene su bili svojevrsan istraživački izazov: u njima sam vidjela izvore za Muhibbijevu biografiju, ali i izvore za istraživanje nekih segmenata društvene povijesti te povijesti svakodnevice i mentaliteta sarajevskoga stanovništva u prvoj polovici 19. stoljeća. Ubrzo se međutim pokazalo da je premalo zapisa koji bi mi omogućili da sastavim iole koherentan životopis Mustafe Muhibbija; on je naime rijetko pisao o sebi, a drugi o njemu gotovo uopće nisu pisali. No, i ti premalo osobni i premalo originalni zapisi, kakve sam nalazila i u rukopisima Muhibbijevih obrazovanih sugrađana i suvremenika, omogućili su mi da posredno istražim mnoge dimenzije njegova društvenog i duhovnog života, kao i života bosanskih muslimana njegova doba. Rezultat je studija koja obuhvaća privatno i javno djelovanje pojedinca, a usto i skup djeljenih vrijednosti i kulturnih obrazaca zajednice kojoj je pripadao. O toj obuhvatnosti govori imenica svijet u naslovu.

Kako bih konstruirala koherentnu i čitku pripovijest, pri pisanju sam se odlučila za posve legitiman postupak što ga Febvre naziva “brušenjem hrapavih mjesta” koja nastaju ondje gdje su izvori nedostavno govorljivi. Iz istog sam razloga i većinu svojih dvojbi, kao i upozorenja na otpor što su ga ti nepovezani zapisi pružali mojim pokušajima da ih interpretiram i uklopim u cje-

Tatjana Paić-Vukić

Tatjana Paić-Vukić: *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*, Srednja Europa, Zagreb, 2007, 267 stranica

Jedan od najvećih svjetskih izdavača osmanističkih knjiga, The Isis Press iz Istanbula, najavljuje englesko izdanje za proljeće 2010. godine

linu, iznijela u popratnim bilješkama. Odluka za pripovijest unekoliko je bila i odluka da se u znanstveni tekst uvede fikcionalna dimenzija. Neke praznine u izvorima premošćivala sam domišljanjem – nadam se dovoljno opreznim, s osloncem na druge izvore i literaturu – o tome kako je moglo biti. Tako sam primjerice na temelju onoga što se zna o naobrazbi, statusu i primanjima šerijatskih sudaca u osmanskoj Bosni zaključivala i o društvenom položaju i imovinskom statusu Mustafe Muhibbija. S druge strane, neki njegovi precizni zapisi, poput onih o tome kod koga se zaduživao da bi zakupio kadijsko namještenje, kako je otplaćivao dugove i koliko često su ga smjenjivali s jednog kadijuka i upućivali u drugi, pridonijeli su i poznavanju onodobnog društvenog života, posebno života bosanske vjersko-pravne elite.

Naravno, trebalo je postaviti granice tom domišljanju. Primjerice, savjeti za liječenje koje nalazimo u Muhibbijevim bilježnicama nipošto ne znače da je i sâm bio pogođen svim tim bolestima; on je recepte po svoj prilici prikupljao “zlu ne trebalo”. Nadalje, vrlo emotivne ljubavne pjesme koje je upućivao nekom muškarcu ne znače nužno da je između njih dvojice postojao ljubavni odnos, pa sam se čuvala toga da ih čitam kao zapis o dogođenome. Oprez mi je nalagala i spoznaja da su osobne bilježnice često napuštale prostore privatnosti; njihovi su ih vlasnici znali nositi uzda se kamo god pošli, a ostavljali su ih i u naslijeđe svojoj djeci. Stoga i nije očekivano da će se u njima naći skrovitih pojedinosti iz intimnog života vlasnika. Može se pretpostaviti da se Muhibbi jednostavno želio okušati u svim pjesničkim vrstama; u osmanskoj visokoj, divanskoj poeziji takvi stihovi, pa

i oni s eksplicitnom homoerotskom dimenzijom, nisu bili nikakva rijetkost. Uz te pjesme spomenula sam i one u kojima Muhibbi govori o svojoj svakodnevici ne mareći odveć za versifikacijska pravila; takva je primjerice pjesma u kojoj on uoči polaska na proljetni izlet s prijateljima dervišima do u potankosti nabraja jela koja svaki od njih treba ponijeti.

Budući da se zbog već rečene fragmentarnosti izvora nije mogla izlučiti čvrsta kronološka potka, studija o svijetu Mustafe Muhibbija podijeljena je na tematska poglavlja o njegovoj kadijskoj službi i pripadajućem društvenom statusu, o kulturi čitanja i pisanja, te o različitim vidovima svakodnevnog života koje sam mogla otčitati iz rukopisa. Tako sam pisala o odnosu prema vremenu obreda i vremenu mehaničkoga sata u tom premodernom periodu bosanske povijesti, te o poimanju uzroka bolesti i načinima na koje su se Muhibbi i njegovi suvremenici liječili i štitili od nesreća; tome pripadaju i svakovrsni magijski zapisi i čudotvorni tekstovi. Takva tematska podjela otkriva utjecaj za mene iznimno poticajnog Le Goffova djela *Srednjovjekovni imaginarij*.

Jedna važna spoznaja koju u knjizi nisam posebno istaknula, ali mislim da se i sama nadaje čitatelju, jest spoznaja da je religija u Muhibbijevu svijetu određivala sve ritmove čovjekova življenja. U ono vrijeme – a od Muhibbijeve nas smrti dijeli stoljeće i pol – život je bio upravo fascinantno premrežen religijskim ritualima. Muhibbi je tako imao zbirke molitava, *dova*, s točnim uputama o tome u kojim ih prigodama izgovarati; zapisao je koje od devedeset devet Allahovih “lijepih imena” treba izreći ka-

da je određeno nebesko tijelo u točki svojega najvećeg utjecaja, te koja se imena iz muslimanske tradicije i koji kuranski stavci, ajeti, izgovaraju za zaštitu od nevolja i uspjeh u životu. Osim toga, većina njegovih zapisa sadržava formulaične izraze utjecanja Allahu. Podrobno ispitivanje cijele knjižnice pokazalo je da većinu djela čine tekstovi iz islamske pravne znanosti, *fikha*, kuranske egzegeze, *tefsira*, te vjeronaučni priručnici, molitvenici i djela s područja *hadisa*, tradicije poslanika Muhameda. Ulazeći u Muhibbijev intelektualni život – onoliko koliko mi je to omogućavala moja orijentalistička, dakle ne teološka naobrazba – postajalo mi je sve jasnijim da ga u toj domeni nisu mogli slijediti obrazovani pripadnici ostalih konfesionalnih skupina bosanskoga stanovništva. Zidovi između kultura učenih bili su gotovo nepremostivi, jer takozvane visoke kulture muslimana i nemuslimana u osmanskoj Bosni nisu se služile istim jezicima ni istim pismima. Na stranicama Muhibbijevih rukopisa, u njegovoj lektiri jednako kao i u tekstovima što ih je sam sastavljao, nema ni jednog latiničnog ili ćirilichnog slova, i nema izravnog dijaloga s neislamskim tradicijama. U intelektualnom i duhovnom smislu Muhibbiju je vjerojatno bio bliskiji neki kadija iz Alepa ili Burse, negoli njegov učeni sugrađanin druge vjeroispovijesti. Stoga ne iznenađuje to što on u svojim bilježnicama, među imenima osoba od kojih je nešto saznao ili prepisao, ni na jednom mjestu ne navodi ime nemuslimana.

Nalazim potrebnim naglasiti da se tvrdnja o odvojenosti elitnih, učenih kultura, o čemu je u više navrata pisao Ivan Lovrenović, odnosi na predtanzimatsku Bosnu, dakle na razdoblje prije sredine 19. stoljeća. Naime, u raspravama o toj temi sugovornici su mi katkad spočitavali isključivost, navodeći mi primjere druženja i suradnje nekih poznatih intelektualaca različitih vjeroispovijesti. Ti primjeri, međutim, pripadaju kasnijim razdo-

Homoerotski stihovi

Lubavni stihovi, nepotpisani ali vjerojatno Muhibbijevi:

*Dragi reče: ostavljam te, idem onomu što mi srce otima
jedan mi je prijatelj, drugi je tu uz mene,
duša mi izgara u dva plama.*
(str. 119)

bljima i datiraju s kraja 19. i početka 20. stoljeća; bosansko društvo tanzimatskoga, a još više dakako austrougarskoga razdoblja, u mnogim je bitnim dimenzijama bilo posve različito od onoga iz doba prije reformi. Muhibbijeva je Bosna bila granična pokrajina teokratskoga muslimanskog carstva čiji su stanovnici svoj identitet uglavnom temeljili na vjerskoj pripadnosti, a svoju naobrazbu na vjerskim tekstovima.

Poznato je, međutim, da se intenzivnija komunikacija pripadnika različitih konfesionalnih skupina odvijala u području takozvane pučke kulture, a to se potvrdilo i u ovom istraživanju. Kao primjer prijenosa kulturnih sadržaja iz Muhibbijevih sam rukopisa izdvojila ljekoviti zapis za zaustavljanje krvarenja, u kojemu se spominje Isus s krvavim mačem u ruci. Razne inačice toga savjeta mogu se naći u ljekarušama kršćana u Bosni i drugim europskim zemljama. Takvi sadržaji, uz mnoge druge objavljene i neobjavljene izvore za povijest osmanske Bosne, vodili su me zaključku da je ono što se uobičajeno naziva pučkom kulturom bilo itekako prisutno u svakodnevi pripadnika tamošnje duhovne i intelektualne elite. U životnom svijetu kadije Mustafe Muhibbija bez očitih su napetosti supostojali dogmatski i mistički islam, a onodobna učena osmanska kultura prožimala se s pučkom, u mnogomu sinkretičkom kulturom njegova zavičaja. Stoga se i u ovom slučaju umjesto oslanjanja na bilo kakvu binarnu podjelu čini uputnijim govoriti o zajedničkoj, dijeljenoj kulturi u kojoj su različiti slojevi sudjelovali na različite načine.

Nadam se da se u ovim spoznajama koje sam sada podijelila s vama nalazi makar dio odgovora na pitanje tko je bio Mustafa Muhibbi i zašto su njegovi rukopisi za mene bili istraživački izazov.